

**THE SIXTH INTERNATIONAL
SYMPOSIUM
OF VAN LAKE REGION
09 – 11 JUNE 2010 – ERCİŐ**

**VI. ULUSLARARASI VAN GÖLÜ
HAVZASI SEMPOZYUMU
09 – 11 HAZİRAN 2010 – ERCİŐ**

EDITED BY – EDİTÖR

Prof. Dr. OKTAY BELLİ

VAN BÖLGESİ HALK İNANCINDA URARTU KUTSALLARININ TEZAHÜRLERİ AÇIK HAVA TAPINAKLARI ÖRNEĞİ

Çakır Ceyhan SÜVARI *

GİRİŞ

Van bölgesinde bulunan ve günümüzde “Taş Kapı”, “Kör Kapı”, “Yalancı Kapı”, “Çoban Kapısı” veya “Hazine Kapısı” gibi genel olarak adlandırılan açık hava tapınakları, Urartu’da dini merasimlerin gerçekleştirildiği tapınak türlerinden biridir.

Urartu inanç sisteminde, dağlarda ve kayalarda oturan tanrı ve tanrıçaların bu kapının içinden çıkarak, insanlara görüneceğine inanılmaktaydı. Günümüzde de açık hava tapınaklarının, farklılaşmış bir biçimde kutsallıkları hala sürmektedir. Nitekim açık hava tapınaklarının fazla zarar görmeden günümüze kadar ayakta kalması, halk inancı içersinde yaşatılan kutsallıklarıyla ilintili olduğu düşünülebilir.

Bu bildiride “halk inancı”, “gelenek” ve “senkretizm” kavramları üzerinden Urartu’dan günümüze kadar çeşitli din ve topluluklarca sürdürülen açık hava tapınaklarının kutsallıklarına ve bu kutsallığı sürdüren değişkenlere bakılacaktır. Kutsalın bu sürdürümü “Meher Kapı”, “Hazine Piri Kapısı” ve “Yeşilaliç Kapısı” örneklerinde genel olarak gösterilecek, Van Kalesi’nde bulunan “Analıkız Kapısı” örneğinde ise ayrıntılı olarak incelenecektir.

HAZINE PİRİ KAPISI

Başkent Tuşpa’nın 12 km. güneyinde bulunan kaya nişi, içersinde hazine olduğuna ve günün birinde açılacağına inanan yöre

halkı tarafından Hazine Piri Kapısı olarak adlandırılır. Kalker kayalık işlenerek 6 metre genişliğinde ve 2.80 metre yüksekliğinde bir kaya nişi elde edilmiştir. Çevresinde, diğer örneklerdeki gibi küçük nişlere ve dikilitaş yuvalarına rastlanır. Nişte çivi yazısıyla “Sarduri oğlu İşpuini bu bağı ve meyve bahçesini kurdu. Efendiye bu yazıtı yaptırdı” sözleri işlenmiştir (Belli 2005: 90).

YEŞİLALİÇ KAPISI

Tuşpa’nın 65 km. doğusunda bulunan Yeşilaliç kapısı, Kral İşpuini ve oğlu Minua’nın ortak krallıkları döneminde (İÖ 820-810) yapılmıştır. Kalker kayalıkların güney yüzüne yapılan kaya nişi, dikdörtgen, iki basamaklı bir çerçeve ile sınırlandırılmıştır. Dış çerçeve 2.40 metre genişliğinde ve 5.10 metre yüksekliğindedir. Çerçevenin üst kısmında, tahrip olma riskine karşı yinelenmiş on satırlık yazıt vardır. Nişin çevresi ve özellikle güneyindeki kayalıkların düzeltilmesiyle geniş bir platform oluşturulmuştur. Platforma, güneye doğru uzanan kaya basamaklarıyla ulaşılır. Platformda altı adet dikili taş yuvası vardır (Belli 2005: 90).

MEHER KAPISI

Meher kapısı, Tuşpa’nın yaklaşık 7 km kuzeydoğusunda, ikinci başkent Rusahinili’nin (Toprakkale) 600 metre batısındadır. Zımzım Dağı kayalıklarının güney eteğinde yer alan kaya nişi ortalama 17-18 metre yükseklikte,

*Dr. Çakır Ceyhan SÜVARI, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Antropoloji Bölümü, Van - TÜRKİYE e-posta: ceyhansuvarigmail.com

Analıkız kutsal alanı

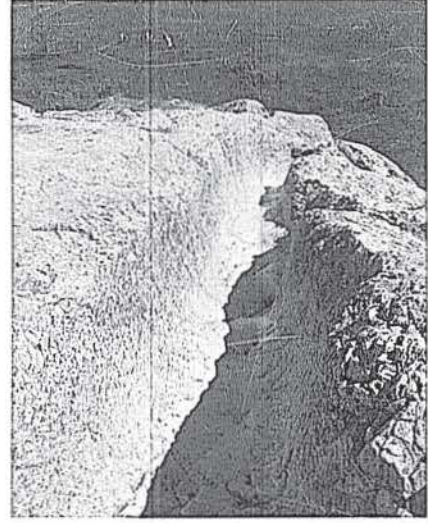
kalker kayalığın güney yüzündedir. Kaya nişine yine kayalara oyulmuş basamaklarla ulaşılır. Nişin çevresi iki çerçeve ile sınırlandırılmıştır. 2.60 metre genişliğinde, 4 metre yüksekliğindeki niş, diğerleri gibi hala kutsal sayılır 47 satırdan oluşan yazıtın yine tekrarlandığı, böylelikle 94 satırlık bir yazıt oluşturulduğu görülür (Belli 2005: 90).

ANALIKIZ KAPISI

Van Kalesi'nin kuzey eteklerinde II. SARDURI tarafından inşa ettirilmiştir. Söz konusu açık hava tapınağı Vanlılar arasında "Analıkız" olarak bilinmektedir (Çilingiroğlu 2000: 73). Tapınakta yer alan çivi yazılı taş bloklar II. SARDURI'ye ait önemli yazıtlardır. Alanın güney

Kurban kanı akıtma yeri

Kurban kanı akıtma yeri

cephesi üzerine oyulan iki anıtsal niş ve bu nişlerin önündeki ana kayaya oyulmuş düz alan, kutsal alanın temel öğelerini oluşturur. Kayanın güney cephesi boyunca doğu-batı doğrultusunda uzanan platformlar ve batıda kayaya oyulan kurban kanalları, kutsal alanı tamamlayan diğer öğelerdir. Platformlar merasim sırasında kesilen hayvanların bazı parçalarını tanrılara sunulması için kullanılmıştır. Kurban kanallarının veya libasyon sıvasının aktığı kanalların boyutları bu alanda yoğun bir kullanımın varlığına işaret etmektedir. (Çilingiroğlu 2000: 73).

Günümüzde bu kanaldan evlenmek isteyen genç kızlar "o yanım keçe bu yanım keçe, elime helal süt emmiş bir koca geçe" cümle-

Şeyh Abdurrahman Gazi Türbesi

Şeyh Abdurrahman Gazi Türbesi

sini üç kez tekrarladıktan sonra kayarak dilek tutmaktadırlar.

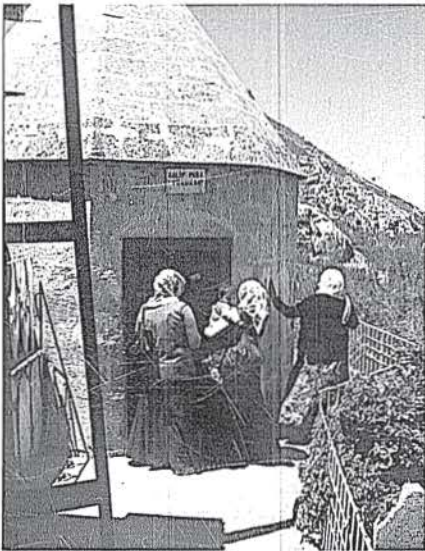
Analıkızın hemen altında Şeyh Abdurrahman Gazi ve Galip Paşa türbeleri bulunmaktadır. Şeyh Abdurrahman Gazi'nin XV. yüzyılda Bağdad'tan Van'a gelmiş, halk arasında saygı duyulan birisi olması sebebiyle ölümünden sonra zaviyesi türbeye çevrilmiştir. 1. Dünya savaşında tahrip olan yapı 1982-1983 yıllarında yenilenmiştir. (Uluçam 2000: 60) Şeyh Abdurrahman Gazi türbesinde, herhangi bir konuda dileği olanlar yedi perşembe türbeye gelmekte ve her seferinde dileklerini tutup Yasin okumaktadırlar. Yedi perşembeden sonra

Şeyh Abdurrahman Gazi Türbesi

dileği kabul olanlar maddi durumlarına göre türbeye tekrar gelip ya kurban kesmekte ya da sadaka veya yiyecek dağıtmaktadırlar. Galip Paşa ise Vanda görev yaparken vefat eden bir Osmanlı Paşasıdır. (Uluçam 2000: 63) Gerçekte hiçbir dini vasfı olmayan Galip Paşa, iki kutsal mekan arasına gömülmesinden olsa gerek yöre halkı tarafından mezarı türbeye dönüştürülerek dilek tutulduktan sonra duvarına taş yapıştırılan bir ziyaret yeri olarak kullanılmaktadır. İnanişe göre duvara yapıştırılan taşlar düşmezse tutulan dilek kabul olunacaktır.

Analıkız açık hava tapınağı, Şeyh Abdurrah-

Galip Paşa Türbesi

Dua ve adak sonrası ikram

Dilek Taşı

man Gazi ve Galip Paşa türbeleri senkretizmin çok çarpıcı bir örneğini oluşturmaktadırlar: Dini vasıflı bir şeyh (Abdurrahman Gazi), seküler alana ait bir yönetici (Galip Paşa) ve pagan Urartu inancının kutsal mekanı aynı anda ziyaret edilmekte ve bu özelliğiyle adeta bir ritüel kompleksi oluşturmaktadırlar. Ancak aralarında gözlemlenebilen bir mertebe farklılığı bulunmaktadır. Bu açıdan Şeyh Abdurrahman Gazi Türbesi en fazla hürmet edilen ve ortodok İslam dairesine en yakın konumdaki bir mekanken, Galip Paşa türbesi ikinci önemde ve ortodoks İslami anlayıştan farklılaşmanın gözlemlenebildiği bir mekana dönüşmüştür. Analıkız ise ortodoks İslamın tamamen dışında pagan inançtan günümüze taşınmış popüler dinin örneğini oluşturmaktadır. Söz konusu komplekse gelen ziyaretçiler Şeyh Abdurrahman Gazi ve Galip Paşa türbelerini mutlaka ziyaret etmekteyken, Analıkıza daha çok sabahın erken saatlerinde evlenip yuva kurmak isteyen genç kızlar gelmektedir.

Ortodoks İslamın tamamen dışladığı ziyaret yerlerinde insanlar daha temkinli ve ürkek

davranmaktadırlar. Söz gelimi İslami kimliği bilinen ve ortodoks inanç tarafından da kutsal şahsiyeti onaylanan Şeyh Abdurrahman Gazi'nin türbesinde insanlar daha rahat hareket etmektedirler. Dua ederken, Kuran okurken tedirgin olmadan fotoğraflarının çekilmesine izin vermektedirler. Sohbet edildiğinde de türbeyle ve kendi beklentileriyle ilgili uzun açıklamalarda bulunmaktadırlar. Dile getirilen husus, türbeden bir beklentilerinin olmadığı sadece "Allah katında iyi bir yerde" olduğuna inandıkları Şeyh Abdurrahman Gazi'nin huzurunda dua ederek isteklerine daha rahat kavuşacaklarına dair genel bir kanı hakimdir.

Ancak ortodoks İslamın yasakladığı, batıl ve hurafe ilan ettiği alanlarda durum değişmektedir. Şeyh Abdurrahman Gazi türbesinden Galip Paşa türbesine ve Analıkıza geçen insanlar aniden ketumlaşmakta, tedirgin ve aceleyle pratiklerini yerine getirmektedirler. Ne amaçla Galip Paşa türbesine taş yapıştırdıkları veya sunaktan neden kaydıkları sorulduğunda çoğunlukla cevap vermek istememekte ve fotoğraflarının çekilmesine de şiddetle karşı çıkmaktadırlar.

Şeyh Abdurrahman Gazi ve Analıkızın genel görünümü, kuzeyden

SENKRETİZM VE GELENEK: HALK DİNİNİN KAYNAKLARI

“Halk dini veya halk İslamı şeklinde kategorize edilen, içeriği ve çerçevesi kutsal (yazılı) kaynaklardan hareketle değil fakat en genel anlamda yaşam biçimi ve kültüre uyarlı olarak belirlenen ve biçimlenen dinselilik, hala varlığını hissettirmektedir” (Atay 2004: 106). Halk dini kavramının da ortaya koyduğu gibi dinin en az iki boyutu bulunmaktadır (Özbuğün 2004):

* Resmi olan yani yönetim dini,

* Popüler olan yani halk dini.

Yönetim dini; “resmi din”, “yüksek din”, ya da “ortodoksi” olarak kavramlaştırılırken, halk dini, ortodoksinin çerçevesini belirlediği merkeze olan mesafesine göre “popüler din”, “heterodoksi” yahut “heretik” olarak tanımlanmıştır.

Halk dini olarak nitelenen dinseliliğin bünyesine giren inanç motiflerini ve pratiklerini hurafe, boş inanç veya batıl (uydurma) inanç şeklinde olumsuzlayan ortodoks din, aslolanın kutsal metin ve peygamberin pratiği olduğu savıyla hareket ederek dinsel davranış ve eylemi bunlarla sınırlar. Halk dini bağdaştırıcı

(senkretik/syncretic) ve uyarlamacı (accommodationist) iken, yüksek din püriten ve özçüdür (Atay 2004: 107).

Dinsel bağdaştırıcılık ya da senkretizm, farklı dinsel inanç sistemlerinin etkileşime girerek karışması sonucunda yeni inanç öğelerinin ya da örüntülerinin ortaya çıkması olarak tanımlanmaktadır. Antropolojik perspektiften senkretizm, kültürleşme sürecinin ürünü olan kültürel karışımlar şeklinde kavramlaştırılmaktadır.

Halk dinini tanımlamak için kullanılan kavramların aslında bir aşağılama ve dışlama anlamı taşıdığı görülmektedir. Bunlar, evvelce dinsel alanın dışında kullanılmış, daha sonra egemen dinin temsilcilerince, bakış açılarını ifade etmekte uygun oldukları için, dinsel alana transfer edilmiş “sapık” ve “yoldan çıkmış” anlamı taşıyan Yunanca ve Arapça kökenli kelimelerdir. Sapkınlık, yani heretik olma, yerleşik ya da genel kabul gören öğreti ya da fikirlerle hemfikir olmama, onları kabul etmeme durumunu ifade için kullanılmıştır (Murray 1989:1). Heretik kavramı, İslam dünyasında da yaygın olarak kullanılan rafizilik terimi ile eş anlamlı olarak, Yunanca

“heresy” kelimesinden gelmektedir. Orijinal kullanılışıyla, felsefi ve dinsel bir düşünce sistemine atıfta bulunmaktadır. Ancak daha sonra bu terim, henüz Hıristiyanlığın ilk yıllarında, özgün anlamını yitirerek resmi kabul gören dinsel dogmalardan sapan her türlü dinsel öğeyi nitelendirmek için kullanılmaya başlamıştır. (Özbudun 2003:154) Kısaca heretik kavramı; devlet ve resmi dini gibi mercilerin kabul ettiği doktrin ve düşünceleri kabul etmeyen “dairenin dışındaki” düşünce ve görüşleri içermektedir (Webster’s En. 1996: 667).

İslam tarihinde heretik düşünceye sahip kişiler ortodokslarca zındık, mühlid veya ehl-i sünnet dışı olarak adlandırılmıştır. Bu kelimelerin sözcük anlamı ise, Arapça zendaka ve ilhad kelimelerinden gelen ‘dinsiz’ ve ‘sapık-sapkın’dır. Genelde kabaca ya ehl’i sünnet denilen ortodoks Müslümanlığa aykırılığı yahut inançsızlığı ifade için kullanılmaktaydı (Ocak 1999: 7).

Ortodoksi ise, yine Yunanca bir kelime olup geçerli ve doğru düşünce veya doktrinler anlamına gelmektedir (Webster’s En.1996). Sözlük anlamlarından da anlaşılacağı gibi ortodoks inançlar kurumsallaşmayı gerçekleştiren mezhep ya da anlayışlardan ortaya çıkmaktadır. Söz konusu ortodoks düşünceler inanca sınırlar çizerek bir merkez oluşturmaktadır. Bu merkezin dışında kalan düşünce ve inançlar merkeze olan yakınlığına ve uzaklığına göre ya heterodoks (ehl’i bidat), ya da heretik/sapkın (zındık) olarak adlandırılmaktadır.

İlginç bir şekilde kendilerini farklı hatta düşman olarak tanımlasalar da, Semitik dinlerdeki ortodoks anlayışlar belli alanlarda ortak özellikler taşımaktadır. Bunlar arasında yüce ve mutlak iktidar sahibi bir tanrı, kutsal metinlere dayalı bir gelenek, peygamberlerin ilettiği vahiyler ve kıyamet inancı başta gelmektedir. Söz konusu tanrısal özellikler, tanrının dünyevi temsilcileri olarak kabul edilen iktidar sahipleri ve onların kurumlarının nitelikleri

arasında da yer almaktadır. Üstelik bu, totaliter rejimler kadar seküler iktidar aygıtlarınca da dönüştürülerek sürdürülen bir “gelenek”tir. Bu durumda örneğin kutsal kitapların belirlediği yasalar yerini “modern/medeni” yasalara bıraksa da, ilkinin kutsal olma niteliği ikinci durumda da sürdürülmektedir. Weber’in (1968: 208) ifadesiyle, “yasalar kutsaldır” çünkü yasaların kutsallığı, Aydınlanma dönemi öncesi toplumlarda, dinler tarafından belirlenmiş olmalarıyla ilişkilidir.

Öte yandan ortodoksi kadar Musevi hasidizmi, İslam sufizmi ve Hıristiyan popüler mistisizmi gibi halk inançları da kültürel gelenek ve sosyal organizasyon bakımından büyük oranda ortak özellikler gösterirler (Turner 1999: 7). Üstelik, Hıristiyanlık, Musevilik ve İslam’ın ortodoks kanadında karşılıklı belirgin zıtlasmalar ve ötekileştirmeler söz konusuysen, onların küçük geleneklerinde yani halk inançlarında bir yakınlaşma (Turner 1999: 7) ve senkretizm görülmektedir. Ortodoks inançların anlaşılması zor kutsal metin püritenliğine ve ulaşılması imkansız tanrı kavramına alternatif olarak halk inançları, insan ve tanrı arasında aracılık yapan, hatta bazı durumlarda tanrısal bir yansıma olan azizler/veliler aracılığıyla tanrıyı ulaşılır hatta görünür kılarken, mistisizm ve mitoslar üzerinden de anlaşılması zor kutsal metinleri anlaşılır hale getirmektedirler. İktidar ve onun onaylayıcısı ortodoksi tarafından ezilen kesimlerin sığınağı olan halk inançlarında, bir gün ilahi bir kurtarıcının (mesih/mehdi) yeryüzüne inerek kendilerini bu zulümden kurtaracağı ve onlara bir yeryüzü cenneti kuracağı inancı egemendir. Weber (1968: 263) bu beklentiye sahip inançlara “kurtuluş dini” tanımlaması getirmektedir.

Özetle halk dini; anlaşılması daha kolay, hayatın akışı içerisinde günlük ihtiyaçlarına ve/veya acizliklerine, çaresizliklerine, yoksunluk ve yoksulluklarına çare arayan sıradan insanların geliştirdiği bir inanç biçimidir. İş bulamayan, hastalığına şifa arayan, evlenip yuva kuramayan, çocuğu olmayan vb

sorunlar karşısında çaresiz kalan insanların Ortodoks İslamın yasakladığı yatırlara ve ziyaret yerlerine yönelmesi halk inancının en yaygın pratiği olmaktadır. Halk dini senkretizm kadar gelenekler de beslenir. Gelenek ise kuşaktan kuşağa aktarılırken tedrici bir değişime uğrar, yeni kuşaklar tarafından seçilime tabi tutulur, uyarlanır ve değiştirilir. Geleneklerin varlıklarını sürdürebilmesi ancak dönüştürülmeleriyle mümkün olmaktadır (Özbudun 2004: 29). Gelenek dikey ve yatay olarak aktarılır. Ancak her iki durumda da dönüşerek, yeni duruma uyarlanarak aktarılır. Bu açıdan açık hava tapınakları hem kuşaklararası -dikey- kültürlemenin hem de kültürlerarası -yatay- kültürleşmenin/senkretizmin çarpıcı örneklerini teşkil etmektedirler.

Sonuç ve Değerlendirme

Açık hava tapınakları Urartu'dan günümüze kadar kutsallıklarını çeşitli duraklardan geçerek sürdürmüşlerdir. Urartular zamanında tanrıların çıkacağı yer olarak,

yaşanan dünyayla tanrılar dünyası arasında geçişi simgelemektedir. Hıristiyanlık çağında da kutsallığının sürdüğü anlaşılmaktadır. Aksi halde Hıristiyanlıktan sonra bölgede egemen olan İslam halk inancı içerisinde yaşaması mümkün olmazdı.

Açık hava tapınaklarının kutsallıkları, Müslüman kesimin yerel Hıristiyan kesimle teması geçmesi sonucu doğan kültürleşme veya yerel Hıristiyanlardan Müslümanlığı benimseyenlerin İslami halk inancı içerisine taşınmasıyla günümüze kadar geldiği ileri sürülebilir Hıristiyanlık döneminde de muhtemelen Hıristiyan azizlerin bu kapıdan çıkacaklarına inanılmaktaydı. İslami halk inancında evliyaların/uluların çıkacağına inanılmaktadır. Yani açık hava tapınakları Urartu'dan günümüze kadar durduğu her durakta yaşanan dünyayla kutsal dünya arasında geçiş özelliğini sağlayan simgesel anlamını hep muhafaza etmiştir.

KAYNAKÇA / BIBLIOGRAPHY

- ATAY, Tayfun. Hayatın İçinden Çıkar, İstanbul: İletişim Yayınları, 2004.
 BELLİ, Oktay. Anıtsal Kaya Kapıları, Arkeo Atlas Dergisi, Sayı: 4, s. 90, 2005.
 ÇİLİNGİROĞLU, Altan. Urartu Krallığı, İzmir: Yaşar Eğitim ve Kültür Vakfı Yayınları, 2000.
 MORRIS, Brian. Din Üzerine Antropolojik İncelemeler, çev. Tayfun Atay Ankara: İmge Kitabevi, 2004.
 MURRAY, D.Christie. A History of Hersy, New York: Oxford Universty Press, 1989.
 OCAK, A. Yaşar. Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mühlidler, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1999.
 ÖZBUDUN, Sibel. Kültür Hâlleri, Ankara: Ütopya Yayınevi, 2003.
 ÖZBUDUN, Sibel. Hermes'ten İdris'e Bir Dinsel Geleneğin Dönüşüm Dinamikleri, Ankara: Ütopya Yayınevi, 2004.
 TURNER, Bryan S. Religion and Social Theory, London: Sage Publications, 1999.
 ULUÇAM, Abdülsem. Ortaçağ ve Sonrasında Van Gölü Çevresi Mimarlığı- I Van, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2000.
 WEBER, Max. The Sociology of Religion, Translated by Ephraim Fischoft, Boston: Beacon Press, 1968.
 Webster's Encyclopedic Unabridged Dictionary of the English Language. Newyork, Gramercy Books, 1996.